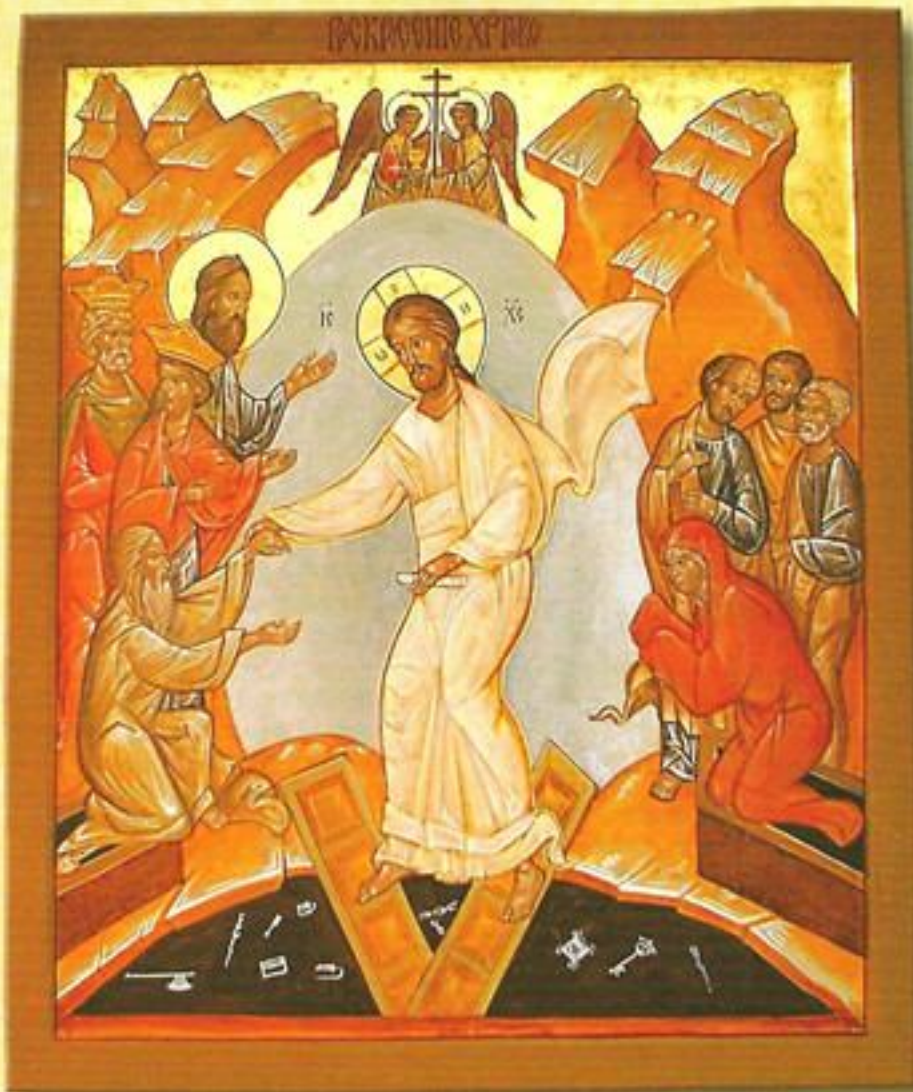

JAARGANG 54
NUMMER 2
MAART-APRIL 2007

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

POKROF

Inhoud

- 1 **Bulgarije's toetreding tot de EU**
Josephien van Kessel
- 4 **Hagia Sofia in de Russische literaire herinnering**
Wil van den Bercken
- 7 **Samen met Roemenië in de EU**
Dorottya Nagy
Multi-etnisch Transylvanië (Roemenië). Klok in de Armeens-katholieke kathedraal van een stadje dat in het Roemeens Gherla heet, in het Armeens Hayakaghak, in het Hongaars Szamosújvár en in het Duits Neuschloss of Armenierstadt. (Foto: Ferenc Bajkó)
- 10 **"Het was hartverscheurend, zo somber als het weeshuis er indertijd uitzag"**
Tatjana Polman-Gorlova
- 12 **Geloof je dat?**
Hanneke Arts-Honselaar
- 15 **Conservatie en bloei**
Heleen Murre-van den Berg
- 18 **Een juweel voor de Kerk van Christus**
Dolf Bruinsma
- 21 **Liturgieagenda**

Van de redactie

Nog geen drie maanden geleden trad, naast Roemenië, ook Bulgarije toe tot de EU. Allebei zijn het landen met een bevolking die in belangrijke mate Oosters-orthodox is (van komaf). In feite ging de Bulgaarse toetreding voor ons in Nederland haast geruisloos. Bulgarije met zijn rijke geschiedenis en cultuur maar ook grote problemen, is hier nog erg onbekend; het maakt u wellicht toch nieuwsgierig. En voor de mensen daar gaat de overgang naar de EU in elk geval iets minder geruisloos.

Ina Merdjanova, sinds 2004 directeur van het 'Centrum voor Interreligieuze Dialoog en Conflictpreventie' aan de Universiteit van Sofia, vertelt in dit nummer over de toetreding van Bulgarije tot de EU en de betekenis ervan voor met name Orthodoxe gelovigen in het land.

Wil van den Bercken neemt u mee op een literaire reis door de geschiedenis van de Hagia Sofia in de ogen van Russen. In de bijdrage van Dorottya Nagy, Hongaarse Roemeense en theologe werkzaam in Nederland, worden de schatten van het multi-etnische Transylvanië verkend. Er leven al eeuwenlang verschillende christelijke denominaties samen. Tatjana Polman-Gorlova vertelt hoe zij in aanraking kwam met het weeshuis nr. 4 in Sint Petersburg. De meditatie werd dit keer geschreven door Hanneke Arts-Honselaar. Samen met haar staan we stil bij Lazarusvondst, de zaterdag voor Palmzondag in de Byzantijnse liturgie, en bij het opwekkingsverhaal dat dan gelezen en gevierd wordt. Over het hedendaagse christendom in Jordanië met zijn zeer oude wortels schrijft Heleen Murre-van den Berg. Dolf Bruinsma ten slotte sluit dit nummer af met een tweede en laatste bijdrage over de Byzantijnse theoloog en humanist Nikolaos Kabasilas. Dit keer wordt diens *Uitleg van de Goddelijke Liturgie* voor u belicht.

Redactie Pokrof

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord.

Redactie: Wil van den Bercken, Dolf Bruinsma, Geert van Dartel (waarnemend hoofdredacteur), Josephien van Kessel, Dolf Langerhuizen, Leo van Leijns (redactiesecretaris), Heleen Murre-van den Berg, Huub Vogelelaar.

Administratie en redactiesecretariaat: Katholieke Vereniging voor Oecumene, Walpoort 10, 5211 DK 's-Hertogenbosch, tel. 073-6136471, e-mail: secretariaat@oecumene.nl, internet: <http://www.oecumene.nl>.

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingen dienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is € 15,-, giro 5679145 (codes voor overboekingen vanuit buitenland: IBAN: NL 13 PSTB 0005679145 BIC: PSTBNL21) t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch. Voor België: 001-3309231-55, Pokrof t.n.v. Jef Devisscher, Ieperstraat 24, 02300 Turnhout, tel. 014-413927.

Lay-out en druk: Van Stiphout, Helmond.

Het beroemdste Bulgaars-orthodoxe klooster, H. Johannes van Rila (Rilski-klooster)

Bulgarije's toetreding tot de EU

Van integratie naar emancipatie?

Ina Merdjanova behaalde haar doctorsgraad in de godsdienstfilosofie in 1995 aan de Universiteit van Sofia, de hoofdstad van Bulgarije. Sinds 2004 is ze directeur van het 'Centrum voor Interreligieuze Dialoog en Conflictpreventie' aan de onderzoeksafdeling van dezelfde universiteit. Josephien van Kessel interviewde haar over de Bulgaarse toetreding tot de Europese Unie per 1 januari 2007.

Het interview vond plaats in dezelfde januarimaand, toen dr Ina Merdjanova even in Nederland was voor de wetenschappelijke conferentie 'Oosters Orthodox Christendom en Europese integratie', georganiseerd door het Instituut voor Oosters Christendom te Nijmegen.

Kunt u iets over uzelf vertellen?
"Ik heb filosofie en religiewetenschappen gestudeerd, maar eigenlijk wilde ik theologie studeren. Voor een vrouw was dat in Bulgarije eind jaren '80, begin jaren '90 echter vrijwel onmogelijk. Nog steeds hebben vrouwen nauwelijks kansen om hogerop

te komen in de kerk of om theologie te studeren. Achteraf ben ik blij met dit lot: filosofie en religiestudies hebben mijn horizon en ervaring verbreed, terwijl theologie in Bulgarije nu een zeer beperkt en beperkend perspectief biedt. Ik hoop dat de Bulgaarse Orthodoxe Kerk uiteindelijk ook de benadering van mijn voorbeeld en persoonlijke spirituele leider aartsbischop Anastasios van Albanië, zal omhelzen. Deze pleit voor meer ruimte binnen de kerk voor leken en vrouwen. Dankzij een Nederlands katholiek fonds kreeg ik samen met mijn collega Daniela Kalkandjieva die ruimte

om het Centrum voor Interreligieuze Dialoog en Conflictpreventie op te richten aan de Universiteit van Sofia. Dat wij vrouwen zijn, vormt al een tegenwicht ten opzichte van de door mannen gedomineerde theologische faculteit.

Het religiewetenschappelijke onderzoek van dit Centrum is uitermate belangrijk. Bulgarije is een multinationale en multi-religieuze samenleving. Oosters Christendom was eeuwenlang de dominante religie in Bulgarije, maar de religieuze geschiedenis van Bulgarije is niet alleen de geschiedenis van de Bulgaarse Orthodoxe Kerk, maar ook van andere christelijke gemeenschappen, van moslims en joden, die eeuwenlang betrekkelijk vreedig naast elkaar leefden (zie kader 'Statistieken').

Er moeten wetenschappelijk gezien nieuwe benaderingen en instrumenten worden ontwikkeld om de religieuze factor in de maatschappelijke hervormingen te kunnen meten.

Dit jaar, per 1 januari, trad Bulgarije toe tot de Europese Unie. Wat betekent dit volgens u voor Bulgarije als land?

"Ik kan hierover alleen als individu burger iets zeggen - ik heb er geen onderzoek naar gedaan. De toetreding van Bulgarije tot Europa geeft aan de doorsnee-Bulgaar (maar wie is de doorsnee?) het gevoel dat Bulgarije weer terug is waar het hoort. Maar er heerst ook een algemeen gevoel dat Bulgarije nog niet klaar is voor Europa. De toetreding wordt gezien als een poli-

Bulgaarse moslims in de moskee van Sofia.

tiel besluit 'van boven', niet als iets dat natuurlijk of logisch voortvloeit uit de Bulgaarse situatie. Velen vrezen een doorvoering van regels die niet aansluiten van passen bij de situatie in Bulgarije. Wetgeving wordt wel als positief gezien, maar het gaat tevens om het handhaven van de wet en hiervoor zijn geen betrouwbare mechanismen ontwikkeld.

Enerzijds is er enige hoop dat toetreding tot Europa betekent dat er eindelijk orde op zaken gesteld wordt binnen Bulgarije en de Bulgaarse politiek en dat corruptie uitgebannen of in elk geval verminderd wordt. De Europese Unie wordt als een *Big Brother* gezien die de Bulgaarse politiek in de gaten moet houden. Verder is voor bijna elke Bulgaar de mogelijkheid om zonder visa te kunnen reizen naar Europa heel belangrijk. Anderszijds is men bang de kosten voor de toetreding te moeten betalen. Het is nu al een feit dat kleine bedrijven failliet gaan als gevolg van de toetreding. Ook de prijzen voor basisbehoeften en

goederen stijgen snel."

En wat betekent het voor de Orthodoxe gelovigen in Bulgarije?

"Ook daarover kan ik alleen als privé-persoon en gelovige iets zeggen. Helaas zijn er maar heel weinig 'Orthodoxe gelovigen' over in Bulgarije. Van Oost- en Zuid-oost-Europa is Bulgarije het meest geseculariseerde land. De aanwezigheid van de Kerk of van het geloof in het dagelijks leven is praktisch nihil. Volgens de officiële cijfers noemt ruim 80% van de Bulgaren zich Orthodox gelovig, maar gaat slechts 3% ook inderdaad regelmatig naar de kerk.

Hiertegenover staan de 12% Bulgaarse moslims, die over het algemeen twee keer zo actief zijn in de beoefening van hun geloof. Deze Bulgaarse moslims zijn vaak etnisch Turks - maar er zijn ook etnisch-Slavische moslims (de zogeheten *Pomaken*, red.) - en zij wonen al generaties lang in Bulgarije. Ze hebben echter nauwelijks toegang tot het openbare leven en de publieke opinie. Deze vooral etnische situatie en discriminatie is potentieel gevaarlijk. De toetreding tot Europa kan zelfs het ongewenste gevolg hebben dat de Bulgaarse Orthodoxe gelovige zich gesterkt zal gaan voelen door zijn christe-

lijke banden met Europa in zijn verhouding tot de Bulgaarse moslimminderheid. Niemand wenst natuurlijk dat toetreding tot Europa tot een verslechtering van de positie van de Bulgaarse moslims leidt."

Wat is de officiële positie en houding van de Bulgaarse Orthodoxe Kerk ten aanzien van de toetreding?

"Zoals ik al zei doet de kerk alsof de toetreding niets met haar te maken heeft. In feite lijkt men zich binnen de kerk niet erg druk te maken over de toetreding. Individuele priesters uiten wel hun zorgen vanwege de te losse zeden van West-Europa en het effect dat deze op de gewone Orthodoxe gelovigen kunnen hebben.

Na de val van het communistische regiem kreeg de Bulgaarse Orthodoxe Kerk de gelegenheid om van zijn geestelijke en institutionele stagnatie te herstellen. Maar de kerk was zeer verzwakt door de vele communisten in de gelederen; tijdens het communisme mochten alleen diegenen met de laagste cijfers toetreden tot de kerkelijke theologische opleiding. De kerkelijke top wordt verscheurd door interne debatten over collaboratie met het communistisch regiem. In

Statistieken: Religieuze zelfidentificatie Bulgaarse bevolking 2001

Bulgaars-orthodox:	6,552,751 (82.64 %)
Moslims:	966,978 (12.2 %) (waarvan alewietisch: 85,733 = 7,7 % van alle Bulgaarse moslims volgens gegevens 1992)
Niet ingevuld:	283,309 (3.57 %)
Katholiek:	43,811 (0.55 %) (waarvan 18.000 katholieken van oosterse ritussen, geünieerden)
Protestant:	42,308 (0.53 %)
Onbekend:	24,807 (0.31 %)
Anders:	14,937 (0.19 %), waarvan 1363 (0.02 %) joods
Totaal:	7,928,901
(Tussen haakjes percentage van bevolking. Gegevens van Ina Merdjanova)	

1992 heeft dit al geleid tot een schisma in de kerk. Hierin had ook de staat een aandeel: zij registreerde een alternatieve Heilige Synode en legitimeerde die daarmee. Ook al werd dit door de wet van 2002 ongedaan gemaakt, de kerk is de consequenties van dit schisma nog niet te boven. De kerkelijke top biedt verwoed weerstand aan de opening van de geheime dossiers over de geestelijkheid in de archieven van de staatsveiligheidsdienst.

Kerkelijke bestuurders weigeren verantwoording af te leggen over kerkelijke eigendommen en verdiensten. Gedurende de laatste maanden lijkt naar aanleiding van het ziektebed van de 93-jarige patriarch Maxim al een machtsstrijd over zijn opvolging te zijn losgebroken.

De Orthodoxe Kerk in Bulgarije lijkt vooral actief in het terugkrijgen van kerkelijke eigendommen. Men onderneemt niets tegen de tanende gelovigheid of de toenemende secularisering. Er is nauwelijks sprake van priesteraanwas, ook al moet een Orthodox priester getrouwd zijn. Er is ook nauwelijks een kloosterleven meer. De vele, eens grote kloosters in heel Bulgarije worden nu bewoond door één of twee monniken of monialen. De jeugd voelt zich blijkbaar niet meer aangetrokken tot het geloof of tot de kerk, en de kerk lijkt hier weinig aan te doen.

Over de toetreding tot Europa zijn geen officiële kerkelijke uitspraken gedaan. Er zullen binnen de kerk wel stemmen tegen de integratie zijn opgegaan, maar in het algemeen is men voor. De Bulgaarse Orthodoxe Kerk gedraagt zich als een

De wet van 2002

In 2002 werd door de nieuwe Wet op de religieuze denominaties een officiële status en een automatische registratie toegekend aan het Bulgaarse patriarchaat, terwijl andere religieuze gemeenschappen zich moesten registreren bij de rechtbank. De alternatieve synode kon zich hierdoor niet meer registreren als Bulgaarse Orthodoxe Kerk, noch enig eigendom claimen op basis hiervan. In 2004 werden 250 kerkgebouwen van staatswege ontruimd die door de alternatieve synode werden geclaimd. Veel priesters van de alternatieve synode sloten zich hierna (weer) aan bij het patriarchaat, waarmee het schisma officieel eindigde.

staatskerk en ondersteunt datgene wat als het staatsbelang gezien wordt. In 2002 werd de heftig bekritiseerde Bulgaarse wet op religieuze denominaties ingevoerd die de Bulgaarse Orthodoxe Kerk een geprivilegerde positie geeft (zie kader 'De wet van 2002'). Hoewel de wet discriminatie expliciet verbiedt, wordt discriminatie toch als gevolg geveesd."

Wat zou Bulgarije in het algemeen en de Bulgaarse Orthodoxie in het bijzonder kunnen bijdragen aan Europa en de Europese Unie?

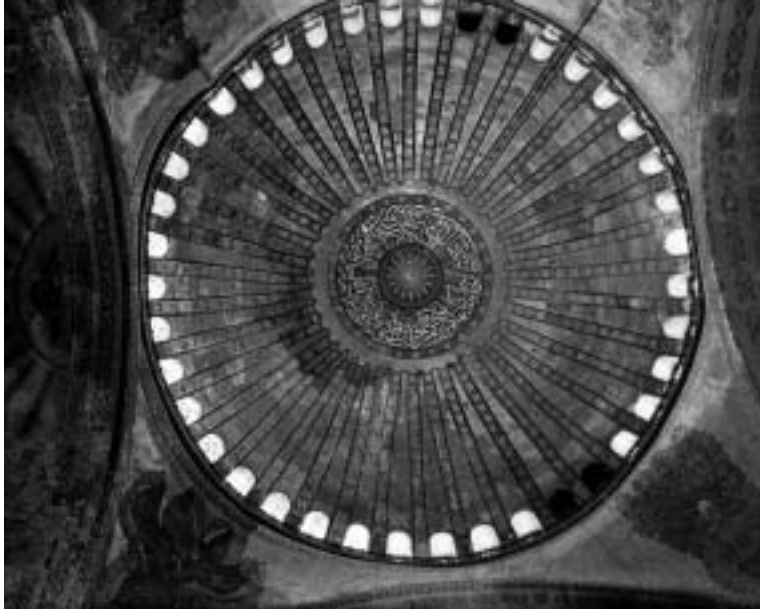
"Dat is ook voor mij een vraag! Ik hoop dat Bulgarije als een van oudsher multi-etnische en multi-religieuze staat zijn ervaring in het voorkomen van etnische en religieuze conflicten zal kunnen bijdragen aan het verenigd Europa. Na de val van de communistische regering (1990, JvK) was zo'n conflict zeker niet onvoorstelbaar. Er werden fouten gemaakt in het verleden: moslims moesten bijvoorbeeld een nieuwe (christelijke) naam aannemen (half jaren '80 van de

20e eeuw, JvK). Een conflict dreigde. Het geveesde conflict op de Balkan is echter niet uitgebroken in Bulgarije, maar in voormalig Joegoslavië (jaren '90, JvK).

De Bulgaarse geschiedenis is overwegend zonder gewelddadige conflicten tussen de verschillende etnische en religieuze bevolkingsgroepen verlopen. Een groot verschil met de meeste EU-landen is natuurlijk wel dat de moslims in Bulgarije inheems zijn. Christelijke en islamitische Bulgaren hebben er eeuwenlang samengeleefd, hoewel er zeker ook sprake van segregatie was. Er was in Bulgarije sprake van een soort negatieve tolerantie. Ondanks deze negatieve aspecten kan deze ervaring met geweldloosheid en interreligieuze dialoog in Bulgarije toch belangrijk zijn voor het huidige Europa en de verdere Europese integratie. De parallel met de rest van Europa van toenemende christelijke secularisering enerzijds, en juist religieus of etnisch gevoede problematiek met moslims anderzijds is natuurlijk opvallend.

Er zal ook binnen Bulgarije nog veel aan emancipatie van minderheden moeten gebeuren, maar dat zal wellicht binnen een grotere Europese context gemakkelijker door te voeren zijn. Als het resultaat van de toetreding tot Europa inderdaad de emancipatie van Bulgaarse etnische en religieuze minderheden zal zijn, dan zal mijn persoonlijke Euroscopsis wat betreft de Bulgaarse toetreding tot Europa zeker Euroenthousiasme worden."

Josephien van Kessel

Koepel van de Hagia Sofia in Istanbul, Turkije.

De Hagia Sofia in de Russische literaire herinnering

De Russen hebben vanaf het begin van hun geschiedenis een bijzondere relatie gehad met de Hagia Sofia (Aya Sofia) in Constantinopel. De moeder aller Orthodoxe kerkgebouwen speelde een beslissende rol bij de kerstening van het Kieve Roes in 988. Wil van den Bercken vertelt het verhaal van deze - meer dan duizend jaar oude - bijzondere relatie

De gezanten van vorst Vladimir uit het Kieve Roes raakten in vervoering van de Byzantijnse liturgie in deze majestueuze kathedraal. In de kroniek *Het verhaal van de voorbije jaren* staat hun vaak geciteerde reactie:

“Toen kwamen wij bij de Grieken en zij brachten ons naar de plaats waar zij hun God dienen en wij wisten niet of wij in de hemel waren of op aarde, want er bestaat op aarde nergens zo’n aanblik en zulke schoonheid, en wij zijn niet in staat het na te vertellen. Wij weten alleen dat God daar bij de mensen verblijft en dat hun eredienst beter is dan in alle andere landen. Wij kun-

nen die schoonheid niet vergeten.”

Levende herinnering

En zij zijn het niet vergeten, niet in de middeleeuwse pelgrimsverlagen en niet bij de negentiende-eeuwse slavofiele herontdekking van de Byzantijnse wortels van het Russische christendom. De culturele belangstelling van Russische historici en diplomaten voor de stad aan de Bosporus neemt in de 19e eeuw toe en de bereisde diplomaat A. Moeravjov (1845-1900) roept uit: “Kunnen wij, Russen, ooit uitgepraat raken over de Hagia Sofia?” Bij de panslavisten neemt het

verlangen naar herstel van de Hagia Sofia als kerkelijk middelpunt ideologische vormen aan. N. Danilevski en F. Dostojevski dromen van de stad als hoofdstad van een panorthodoxe federatie met het kruis weer op de koepel van de Hagia Sofia, die in 1453 een moskee werd. De dichter Fjodor Tjoettsjev evocert in het gedicht ‘Profetie’ (1850) een visioen (in letterlijke vertaling):

En de oude gewelven van de Sofia

Zullen in het vernieuwde Byzantium

Weer hun schaduw doen vallen op Christus’ altaar!

Werp u daarvoor neer, o tsaar van Rusland,

En sta op, als Panslavische Tsaar!

Twintigste eeuw

De Hagia Sofia is een merkwaardige esthetische paradox: van buiten is zij allesbehalve elegant en maakt zij een lompe indruk. Het exterieur is somber en onbewerkt. Maar binnen wordt de massa opgeheven en verandert zij in een wonder van lichtheid. De stenen onbeweeglijkheid verdwijnt door de doorschijnendheid van de vele tientallen ramen en de dynamische ritmiek van de viervoudige zuilengalerijen. De tegenstelling tussen binnen- en buitenkant leidt vaak tot een eerste indruk van teleurstelling. “Hoezo, is dat nu het wereldwonder waarover ik zoveel gehoord en gelezen heb”, roept een Poolse journaliste uit, om te concluderen dat “men zelden zulk een disharmonie ontmoet

tussen uiterlijke onaantrekkelijkheid en koninklijke schoonheid van binnen”.

De inwendige schoonheid van deze moederkerk der Orthodoxen wordt wederom bezongen door Russische schrijvers in de twintigste eeuw, met dezelfde verrukking als de eerste Russen in de Hagia Sofia van 988. Ivan Boenin, die Istanbul in 1903 en 1907 bezocht, geeft een lyrische beschrijving van de onmetelijke ruimte van het interieur waarin de biddende mensen op de vloer “pygmeeën lijken”. En dan die mystieke lichteffecten:

De koepel heeft zestig ramen, en nooit zal ik de vreugdevolle zon vergeten die in zuilen van licht vanuit die omgekeerde kelk het hele middengedeelte van de tempel in gloed zet! En er heerst een klare, vredige stilte rondom, zoals je nergens ter wereld vindt, een stilte die alleen wordt verstoord door het gefladder en gesuis van de vleugels van de duiven in de koepel en door de zangerige, droef mijmerende uitroepen van de biddenden, die galmend en melodieus wegsterven in de hoogte en de uitgestrektheid [...]. Overal in de tempel staan matrode, matgroene en blauwgele pilaren. Vervuld van de geheimzinnigheid van de tempel zijn ook de schimmen van de dode Byzantijnse mozaïeken, die door het witte pleister waarmee de Turken ze hebben bedekt heen schemeren. [...] En bijna angstaanjagend is de tussen hen oprijzende afbeelding van de Verlosser, die duizendjarige heerser van de tempel [...]. Ik

ken geen reiziger die de Turken niet verwijt dat zij de tempel hebben leeggehaald en beroofd van de beeldhouwwerken, schilderingen en mozaïeken. Maar de Turkse eenvoud, de kaalheid van de Sofia, brengt mij terug naar het begin van de islam, die ontstaan is in de woestijn.

(I. Boenin, *Verzamelde werken*, Amsterdam 2002, vert. Margriet Berg en Marja Wiebes).

Boenin heeft overigens een telfout gemaakt: het zijn geen 60 maar 40 ramen. Met de laatste zin hier geeft Boenin een merkwaardig positief aandoende wending aan de plundering van de kerk door de Turken. En misschien was dat niet eens de ergste schanddaad in de geschiedenis van het gebouw. De plundering van de kerk door de kruisvaarders in 1204, toen medechristenen uit pure hebzucht de kerk leeg roofden, was een onbegrijpelijker daad dan de door fanatieke geloofsmotieven ingegeven zuivering door de islamitische Turken.

De dichter Ossip Mandelsjtam benadrukt in het gedicht ‘Aya Sofia’ (1912) de architectonische bijzonderheid van de kerk. Van de koepel zegt hij dat zij “als met een ketting aan de hemel is opgehangen”. Een treffende typering van dit technische en esthetische hoogstandje die al door een ooggetuige van de bouw is gegeven. En Mandelsjtam vervolgt, in de vertaling van Frans van Agt (die echter *mir* met “de wereld” i.p.v. met “vrede” vertaalt; een taalkundig dilemma):

Prachtig is de kerk, badend in vrede;

Licht speelt in de ramen - veertig in getal;

Vier aartsengelen, elk een hoekvlak sierend

Onder de koepel, zijn het mooist van al.

En het wijze bouwwerk met zijn ronde lijnen

Zal volkeren en eeuwen steeds weerstaan,

En 't galmend weeklagen van serafijnen

Tast niet het donkere verguldsel aan.

In de bundel *Steen* waarin dit gedicht staat heeft Mandelsjtam ook een gedicht over de Notre Dame, waarvan hij met eenzelfde bewondering voor architectuur de gotische gewelven beschrijft. Maar er lijkt een tegenstelling tussen de ‘hemelse’ Hagia Sofia en de ‘aardse’ Notre Dame. Later wordt de kathedraaltematiek bij Mandelsjtam in plaats van louter esthetisch meer religieus van inhoud en ziet de dichter de kerken als uitdrukking van geloof. In het gedicht over de Isaak-kathedraal van St. Petersburg komt de Hagia Sofia terug, samen met de St. Pieter van Rome, welke beide kerken Mandelsjtam karakteriseert als “bergruimten van het universele goed en korenschuren van het Nieuwe Verbond”. Een oecumenisch motief, waarbij de Aya Sofia en de St. Pieter het oosters en westers christendom representeren (zie J. van der Eng-Liedmeier, ‘Kruis en kathedraal in Mandelstams poëzie’, *Tijdschrift voor Slavische Literatuur* 1996, no 2, 14-21)

Interieur van de Hagia Sofia

Theologische betekenis

Een nog meer gelaagde betekenis krijgt de Hagia Sofia bij de theoloog Sergej Boelgakov, die haar betekenis terugvoert naar de naam van de kerk: Heilige Wijsheid. Boelgakov is verrukt van de kerk, maar laat haar architectonische vormen overgaan in filosofische ervaringen en daarna in theologische speculaties:

Van alle wonderschone kerken die ik heb gezien, is dit de meest absolute, de universele kerk [...] De menselijke tong kan geen uitdrukking geven aan de lichtheid, de helderheid, de eenvoud, de wonderlijke harmonie die elk gevoel van zwaarte volledig verdrijft - de zwaarte van de koepel en de muren. Een zee van licht stort neer van boven en domineert de hele ruimte, ingesloten en toch vrij. De gratie van de zuilen en de schoonheid van hun

marmereen kantwerk, de koninklijke waardigheid - niet luxe, maar vorstelijkheid - van de gouden wanden en de schitterende ornamentatie: het grijpt het hart en doet het smelten, dompelt het onder en voert het mee. Het schept een gevoel van innerlijke transparantie; de zwaartekracht en de beperkingen van het kleine en lijdende zelf verdwijnen.

(Vgl. J. Pain / N.Zernov, eds., *A Bulgakov Anthology*, London 1976, pp 13-14)

En dan wordt het een religieuze ervaring. Men krijgt door dit alles "geen gewoon geluk of zelfs vreugde, maar gelukzaligheid. Het is de gelukzaligheid van een ultieme kennis van het alles in al en van het al in zichzelf, van oneindige volheid in veelvormigheid, van de wereld als eenheid".

De Hagia Sofia is de laatste stille getuige aan de komende eeuwen van de Griekse genius: een openbaring in steen. De decadente Byzantijnen waren niet in staat dit te vatten en uit te drukken in theologische termen, maar het leefde wel in hun harten als de meest verheven waarheid, geconcipieerd in het hellenisme en manifest geworden in het christendom.

Aldus een bijna extatische ervaring in de Hagia Sofia, die verder gaat dan elke kunsthistorische bewondering.

De in 1996 overleden dichter Joseph Brodsky is een dissonant in het Russische koor dat Constantinopel bezingt. In zijn essay "Flight from Byzantium" karakteriseert hij de Aya Sofia als een

enorme, onbeweeglijke pad en als een krabachtige constructie, waarvan iets dreigends uitgaat; het is een product van esthetische ongeletterdheid en metafysische onverschilligheid en bovenal een symbool van religieus triumfalisme. Door de verandering van de kathedraal in een moskee werd, volgens Brodsky, "het architectonische uitgangspunt van Byzantium tot zijn logische voltooiing gebracht, want het was precies de plompe grandeur van dit christelijke heiligdom die de bouwers van de Beyazit, Süleyman en de Blauwe Moskee [...] probeerden te evenaren" (J. Brodsky, *Less than One. Selected Essays*, New York 1986, 431-432).

Anders dan Brodski kan men de Hagia Sofia echter zien als een toonbeeld van metafysische uitbalanceerdheid voor wat het interieur betreft. Het uiterlijk blijft lomp, maar hier wordt de massiviteit van het bouwwerk juist opwaarts getild door de toevoeging van de hemelwaarts gerichte slanke minaretten. En men kan blij zijn met de keuze van Turkse bouwmeesters als Sinan (1489-1588, Grieks of Armeens christen die vooraan in de twintig moslim werd na gedwongen recrutering voor Osmaanse overheid) om hun moskee-architectuur aan te passen aan de christelijke Hagia Sofia. Dat is in ieder geval een historisch correcter oordeel dan Brodsky's mening dat de kerk door haar architectuur proto-islamitisch is.

Wil van den Bercken

Lutherse kerk (13e e.) van Nagydisznód (Roemeens: Cislădie Duits: Heltau) in Transylvanië. (Foto: collectie D. Nagy)

Samen met Roemenië in de EU

Transylvanië, rijk aan christelijke denominaties

“Transylvanië is een mijn vol met schatten! Het is jammer dat de locale mensen met de rijkdom van de natuur weinig tot niets doen”, aldus de observatie van een westerling die na de val van het communisme voor de eerste keer in zijn leven in het westelijke gedeelte van Roemenië kwam. Dit gedeelte wordt door de Karpaten van de rest van het land gescheiden. Transylvanië is een mijn vol met schatten, niet alleen wat de natuur betreft, maar vooral wat de eeuwenlang samenlevende verschillende christelijke denominaties aangaat.

“Land van godsdienstig geduld”

Onder verwijzing naar de paragraaf over godsdienstvrijheid in het edict van Torda uit 1568 wordt het Transylvaanse vorstendom in de historische literatuur wel “het land van godsdienstig geduld” genoemd. Transylvanië is een typisch geval. Het is een plek die door de eeuwen heen een thuis bood en biedt aan talloze verschillende culturen, volken en religies. Zoals bekend is uit de geschiedenis, worden geopolitieke territoria met een

etnisch-religieuze veelkleurigheid geconfronteerd met dilemma's: men moet kiezen tussen samenwerking of tegenwerking, tussen de waarheden van minderheden of die van de meerderheid, tussen een geopolitieke, religieuze of etnische identiteit, enzovoort.

Hongaren en Saksen

Transylvanië stond - in ieder geval vanaf de 9e eeuw - onder invloed van de twee grootste christelijke centra, Rome en Constantinopel. Een duidelijke

distantiëring van het oosterse christendom kwam toen de Hongaarse koning István (Stefan), die op 20 augustus 1083 heilig verklaard werd, in 1001 voor het westerse christendom koos. De Slavische groeperingen, die voor de komst van de Hongaren aanwezig waren, bleven trouw aan het oosterse christendom, net zoals de Roemenen, die aan het eind van de 12e eeuw naar Transylvanië kwamen. De etnische veelkleurigheid groeide met de komst van Duitsers: de zogeheten ‘Saksen’ (en later de Schwaben), die door Hongaarse vorsten waren uitgenodigd en territoriale autonomie kregen. Vanaf die tijd werd Siebenbürgen ook onder de naam Siebenbürgen (Zevenburgen) bekend.

Op de religieuze kaart van Transylvanië heeft de Reformatie de grootste veranderingen teweeg gebracht. De Saksen waren de eersten die zich de leer van Luther eigen maakten. In 1553 hebben ze hun landelijke kerk opgericht. Een jaar later ontstond er ook een Hongaarse lutherse kerk. Terwijl de Saksen tot op heden luthers zijn gebleven, bekeerden vele Hongaren zich tot verschillende takken van de Reformatie, bleven rooms-katholiek of keerden terug naar het rooms-katholicisme. De tweede helft van de 16e eeuw is een uitstekend voorbeeld van de vitaliteit van het religieuze samenleven in Transylvanië. Rooms-katholiek, lutheranen, calvinisten en anti-trinitariërs (unitariërs) zorgden ervoor dat het

politieke en religieuze leven van de inwoners uitdagend en boeiend bleef. Het was in zo'n periode dat de bovengenoemde wet over de godsdienstvrijheid in het leven werd geroepen. De Augsburgse Confessie uit 1555 met haar principe 'cuius regio, eius religio' (de bevolking hangt de confessie van de vorst aan) liep ver achter op het Transylvaanse model. In 1568 werden de vier Hongaarse en Saksische religies (rooms-katholicisme, lutheraanisme, calvinisme en unitarisme) erkend. Alleen van deze vier; de Roemenen hadden namelijk geen parlementaire vertegenwoordigers. Niettemin werden ook de Orthodoxen getolereerd. Het is moeilijk om de situatie van de zestiende eeuw met hedendaagse normen en waarden over mensenrechten te vergelijken; toch blijft dat edict een unicum in de geschiedenis, ondanks het feit dat de wereld buiten Transylvanië er weinig of niet bij stilgestaan heeft.

Tot nu toe werd er veel gezegd over Hongaren en Saksen, die vandaag minderheden zijn in Transylvanië. De oecumenische kwestie onder Hongaren is opgelost met het bestaan van een sterke Hongaarse identiteit, die confessionele verschillen overbrugt.

Roemenen en Roemenen

De problematiek van de oecumene onder Roemenen, die vandaag de grootste etnische groep vormen in Transylvanië, is niet zo eenvoudig. Daar speelt ook het vraagstuk van het bouwen en onderhouden van een sterke nationale identiteit een zeer belangrijke rol. Het probleem be-

gint echter met sommige uitspraken die de Roemeense nationale identiteit en de Orthodoxe identiteit als één en onscheidbaar beschouwen. Anders gezegd: Roemeens zijn betekent Orthodox zijn. Het grootste religieuze conflict bestaat daarom tussen Roemenen die Grieks-katholiek zijn en Roemenen die Orthodox zijn.

Het bestaan van de Roemeense Grieks-katholieke kerk (Biserica Română Unită cu Roma din Ardeal, 'de met Rome verenigde Roemeense Kerk in Transylvanië') gaat terug op de bekeringsbeweging van de jezuïeten tijdens de contrareformatie. De (re)katholisering van de Roemenen in Transylvanië valt samen met het begin van de regering van de Habsburgers. In 1698 heeft de Roemeense metropoliet uit Alba Iulia (Gyulaférvár), op initiatief van een jezuïet, een synode bijeengeroepen, waar de criteria voor een mogelijke unie met Rome vastgesteld werden. Onder andere vroegen ze om het recht om de oosterse liturgie te behouden, het gebruik van de juliaanse kalender en het recht om hun eigen bisschoppen te kiezen. Vervolgens vond de unie in 1700 plaats. Degenen die voor de unie kozen, hebben de materiële en financiële voordelen van de unie onderstreept als de enige mogelijkheid tot ontwikkeling en vooruitgang van het Roemeense volk. Het document van de unie formuleerde de wens van de Roemenen om "opnieuw" bij Rome te horen als goddelijke leiding. Aan de ene kant onderstreepten ze het feit dat ze alles geloven wat de Rooms-katholie-

ke Kerk gelooft, in het bijzonder de vier punten die hen eerder van elkaar hadden gescheiden (het primaat van de paus, de leer van het vagevuur, het *filioque* en het soort brood voor de eucharistie). Aan de andere kant spraken ze hun wens uit om op basis van de unie dezelfde rechten te krijgen als de clerus van de Rooms-katholieke Kerk. Het document van de unie werd door de metropoliet van Alba Iulia en vele Roemeense priesters namens de hele Roemeense clerus ondertekend. Het eerste onafhankelijke Grieks-katholieke diocees in Transylvanië ontstond in 1721 met de toestemming van paus Innocentius XIII.

Na de Unie van Alba Iulia hield de Roemeense Orthodoxe Kerk in Transylvanië officieel op te bestaan. De Orthodoxe religie in Transylvanië kreeg zelfs de 'getolereerde' status niet; vervolgingen begonnen. Roemenen uit Banat probeerden Transylvaanse Roemenen opnieuw Orthodox te maken. Rond 1744 keerde een groot deel van de Transylvaanse Roemenen terug naar de Orthodoxie. In 1758 heeft Maria Theresia hun de status van getolereerden gegeven. Roemeense Orthodoxen in Transylvanië kregen pas in 1848 voor de eerste keer in de geschiedenis gelijke rechten.

Nadat de communisten aan de macht zijn gekomen in 1947, hebben ze als een van hun eerste handelingen de Grieks-katholieke Kerk in Roemenië (Transylvanië) verboden. Dit was enerzijds gedaan naar Sovjet model, maar anderzijds ook (en dat was belangrijker!) was het dé maatregel om nationale eenheid onder

het Roemeense volk tot stand te brengen. Tijdens het communisme werden heel veel Grieks-katholieken die niet Orthodox wilden worden vervolgd of geëxecuteerd. In 1989 werd de Grieks-katholieke Kerk in Transylvanië opnieuw erkend.

Uit deze korte schets over de wortels van het conflict tussen de twee Roemeense kerken is duidelijk dat beiden een sterke nationale identiteit hebben. Er zijn talloze discussies tussen Grieks-katholieken en Roemeens-orthodoxen over de echtheid van elkaars nationale identiteit. Heel vaak worden de Grieks-katholieken ervan beschuldigd dat ze zich in de Roemeense geschiedenis, cultuur en spiritualiteit nooit thuis voelden. De Grieks-katholieken, aan de andere kant, proberen duidelijk te maken dat zonder hen en hun wijze beslissing om opnieuw bij Rome te horen, het Roemeense volk nooit de achttiende-eeuwse en latere ontwikkelingen gekend zou hebben. Dit conflict is te horen in talloze politieke, religieuze en nationalistische gesprekken die gevoerd worden in Roemenië. Het gaat niet alleen over principes, maar ook over bezittingen, kerkgebouwen *et cetera*, die Grieks-katholieken van de Orthodoxen terug zouden willen krijgen. Na de val van het communisme (1989) wordt dit conflict met nieuwe emoties uitgespeeld, soms zelfs met fysiek geweld.

Naast dit conflict heeft ook het uitbreiden en groeien van westers neo-protestants proselitisme de eenheid van het Roemeense volk doen afnemen. Tijdens de Reformatie waren er

Braşov (Hongaars: Brassó, Duits: Kronstadt) in Transylvanië: een Roemeens-orthodoxe kerk. (Foto: archief D. Nagy)

talloze pogingen om het calvinisme ook onder Roemenen tot leven te brengen. Tevergeefs. Vanaf de negentiende eeuw wordt, met de komst van Baptisme en Adventisme, maar vooral met de komst van talloze westerse zendelingen na 1989, bij het principe 'Roemeens zijn betekent Orthodox zijn' daggelijks een vraagteken gezet.

Andere schatten

Naast Roemenen, Hongaren en Saksen zijn er andere bevolkingsgroepen in Transylvanië met een boeiende geschiedenis. Het zou het thema van een ander artikel kunnen zijn om over de Armeense kerk in Transylvanië iets te schrijven, of over de problematiek van de Roma-minderheid¹ en de rol van de verschillende kerken in het zoeken naar een oplossing met en voor hen. Zoals gezegd, is Transylvanië een mijn vol schatten.

Om schatten naar boven te krijgen en te laten glanzen zijn er

¹De 'Roma': hedendaagse, correctere benaming voor (een belangrijke groep onder) de mensen die vroeger "zigeuners" werden genoemd.

mensen en gemeenschappen nodig die zich ervan bewust worden dat het dezelfde aarde is die goud en zilver, brons en smaragd en al die andere schatten geeft. Tijdens dergelijke delvingswerkzaamheden wordt steeds duidelijker dat het land, de grond, de mens bezit en niet andersom. Om uit de metafoer te stappen: er zijn mensen nodig die duidelijk maken dat diversiteit alleen in Christus vitaal kan blijven. Extreme nationalistische gevoelens en identiteitsbeelden afkomstig van welke etnische groep dan ook leiden tot het instorten van de mijn, tot schade aan de schatten en ook tot de dood van de mijnwerkers. Wat zou dat een verlies betekenen!

Op 1 januari 2007 werd Roemenië lid van de EU. Een van de grootste bijdragen van Roemenië aan de veelkleurigheid van Europa komt door Transylvanië. Het ontdekken van schatten is dus onze gemeenschappelijke verantwoordelijkheid geworden. In plaats van assimilatiepogingen met hun 'melting pot' effecten, is het onze taak om de kostbare diversiteit te bewaren, te bewaken en ook te gebruiken om zo in Europa oude multiculturele, multireligieuze en multi-etnische gebieden, zoals Transylvanië, als voorbeeld te zien, als bron van inspiratie voor de uitdagingen van de eenentwintigste eeuw.

Dorottya Nagy

Dorottya Nagy is luthers, theologe, Roemeense behorende tot de Hongaarse minderheid. Zij rondt een doctoraat af aan de Universiteit van Utrecht.

Kinderen van weeshuis nr 4 in Sint-Petersburg poseren in hun geliefde groentetuin. (Foto: archief Nederlandse stichting Miloserdije)

deze kinderen zijn daar de dupe van. Ze zijn een vergeten groep, weggestopt in kleurloze weeshuizen.

Groentetuin

Sinds een aantal jaren heeft weeshuis nr. 4 in Sint Petersburg een groentetuin. In samenwerking met studenten en docenten van de landbouwuniversiteit van Wageningen en van Sint-Petersburg heeft de stichting het Groentetuinen-project opgezet. Dit project leert de kinderen hoe ze groenten moeten verbouwen en hofjes met bloemen onderhouden. De kinderen zijn laaiend enthousiast. Met veel liefde verzorgen zij de plantjes en de bloemen. De tuintjes geven kleur aan hun leven. Ze leren iets op te bouwen, te verzorgen en - niet geheel onbelangrijk - om samen te werken. En wat smaakt er lekkerder en gezonder dan groente die je zelf verbouwd hebt?

Onderwijs

Naast het Groentetuinen-project heeft de stichting recent een nieuw project opgezet, het Onderwijsproject. Dit project beoogt de daarvoor in aanmerking komende weeskinderen een opleiding te geven tot een tuinman die in staat is zelfstandig tuinen aan te leggen en te onderhouden op plaatsen buiten het weeshuis, zoals het psychiatrisch ziekenhuis te Sint-Petersburg. De oudste kinderen van het weeshuis kunnen dankzij dit project een diploma halen dat perspectief biedt op een menswaardig en

“Het was hartverscheurend, zo somber als het weeshuis er indertijd uitzag”.

Stichting Miloserdije helpt Sint-Petersburgse wezen

In 1995 richtte Tatjana Polman-Gorlova uit Bennekom de Nederlandse stichting Miloserdije op. Miloserdije zet zich in voor gehandicapte weeskinderen te Sint Petersburg. Tatjana Polman zelf is geboren en getogen in Sint Petersburg en al vele jaren woonachtig in Nederland. Zij is actief als bestuurslid van Miloserdije en onderhoudt directe contacten met Tamara Kovaljova, docente aan de landbouwuniversiteit van Sint-Petersburg, die ter plaatse nauw betrokken is bij de vele projecten die de stichting ondersteunt. In dit artikel beschrijft Tatjana Polman het verhaal van de intensieve samenwerking tussen het weeshuis nr. 4 te Sint Petersburg (Pavlovsk) en de Nederlandse stichting Miloserdije.

Via mijn werk ben ik in 1995 in aanraking gekomen met dit weeshuis, waar ongeveer 600 lichamelijk en geestelijk gehandicapte kinderen in de leeftijdscategorie van ongeveer 3 tot en met 18 jaar verblijven. Het was hartverscheurend, zo somber als het weeshuis er indertijd uitzag. Ik besloot daarom een stichting op te richten die zich ervoor inzet meer liefde en kleur te geven aan het leven van minder bedeelde kinderen. Miloserdije betekent 'barmhartigheid' en dat is precies waar deze kinderen

behoefte aan hebben. Gehandicapten worden treurig genoeg in Rusland niet echt geaccepteerd; men ziet ze helaas nog altijd als minderwaardige schepsels. Daar komt bij dat vele Russische ouders niet de financiële middelen hebben om zorg te dragen voor hun gehandicapte kinderen, een reden om na de geboorte afstand van hen te doen. In de weeshuizen worden kinderen aan hun lot overgelaten en leiden een zeer eentonig en passief leven. Rusland maakt moeilijke tijden door en vooral

kleurrijk bestaan. Zonder deze opleiding zouden zij gedoemd zijn hun volwassen leven uit te leven in een van de trieste psychiatrische instellingen in Rusland. Helaas, dat is nog altijd de gebruikelijke gang van zaken voor een gehandicapte in Rusland. Het onderwijsproject kan een voorbeeldfunctie voor andere instellingen worden en een om-

slag teweegbrengen in de houding van Russen ten aanzien van gehandicapten.

Er zal een plan van aanpak worden opgesteld om het project in een later stadium via de media onder de aandacht van de overheid en andere weeshuizen te brengen.

Miloserdije laat zien dat met eenvoudige middelen kleur en in-

houd aan het leven van gehandicapte weeskinderen gegeven kan worden. Het zijn misschien speldeprikken in dat grote Sint-Petersburg en het nog grotere Rusland, maar ze prikken wel! Met ieder project worden er weer kinderen blij gemaakt. Dat is veel waard.

Tatjana Polman-Gorlova

In het kader van de Zondag voor de Oosterse Kerken vraagt de Katholieke Vereniging voor Oecumene steun voor twee bijzondere projecten in Rusland. Steun deze projecten met uw gift op rekening 1087628 ten name van Katholieke Vereniging voor Oecumene in 's-Hertogenbosch o.v.v. de naam van het project.

PROJECT 'MILOSERDIJE' - Basisopleiding groen-beheer voor gehandicapte jongeren van weeshuis nr. 4 in St. Petersburg (zie bijgaand artikel).

De totale kosten van het project gedurende de aanloopperiode van 3 jaar zijn geraamd op € 28.000. Dit bedrag moet geheel uit sponsoring worden geworven. De Katholieke Vereniging voor Oecumene wil dit project graag steunen uit de opbrengst van de collecte op de Zondag voor de Oosterse Kerken.

PROJECT 'SVYATOGORIE' - Icoonschilder-school voor kinderen in St. Petersburg

Al vele jaren leidt Rostislav Girvel jonge kinderen op tot icoonschilder (zie artikel J. van Kes-sel, 'Icoonschilder Girvel en zijn Heilige Berg', *Pokrof* 2006, 5). Zijn icoonschilderschool Svjatogorie (H. Berg) is ondergebracht in de Kazanskij-kathedraal van St. Petersburg. Op heel jonge leeftijd (4-6 jaar) beginnen de kinderen met de opleiding. Van september tot mei krijgen ze twee keer per week les. Girvels methode mag gezien worden als een vorm van catechese aan de hand van iconen. Hij introduceert zijn leerlingen in de wereld van de oude iconen en tegelijkertijd leert hij hen hun theologische taal te verstaan. De kinderen betalen een beetje cursusgeld, onvoldoende om de materiaalkosten te dekken. De Katholieke Vereniging voor Oecumene wil Girvel's opleiding van jonge icoonschilders graag steunen uit de opbrengst van de

collecte op de Zondag voor de Oosterse Kerken. In samenwerking met Svjatogorie geeft de Katholieke Vereniging voor Oecumene kaarten uit met iconen en sprookjes, die door leerlingen van deze school zijn geschilderd. Een deel van de opbrengst uit de kaartenverkoop komt eveneens ten goede aan de icoonschilderschool.

Russische icoonkaarten door kinderen

Luxe uitgevoerde dubbele kaarten met iconen van in Rusland geliefde heiligen, die ook in het westen inspirerend kunnen zijn, en kleurrijke sprookjes. Set van zes kaarten: € 7,50 incl. verzendkosten. Zie voor de afbeeldingen www.oecumene.nl (pagina Zondag Oosterse Kerken)

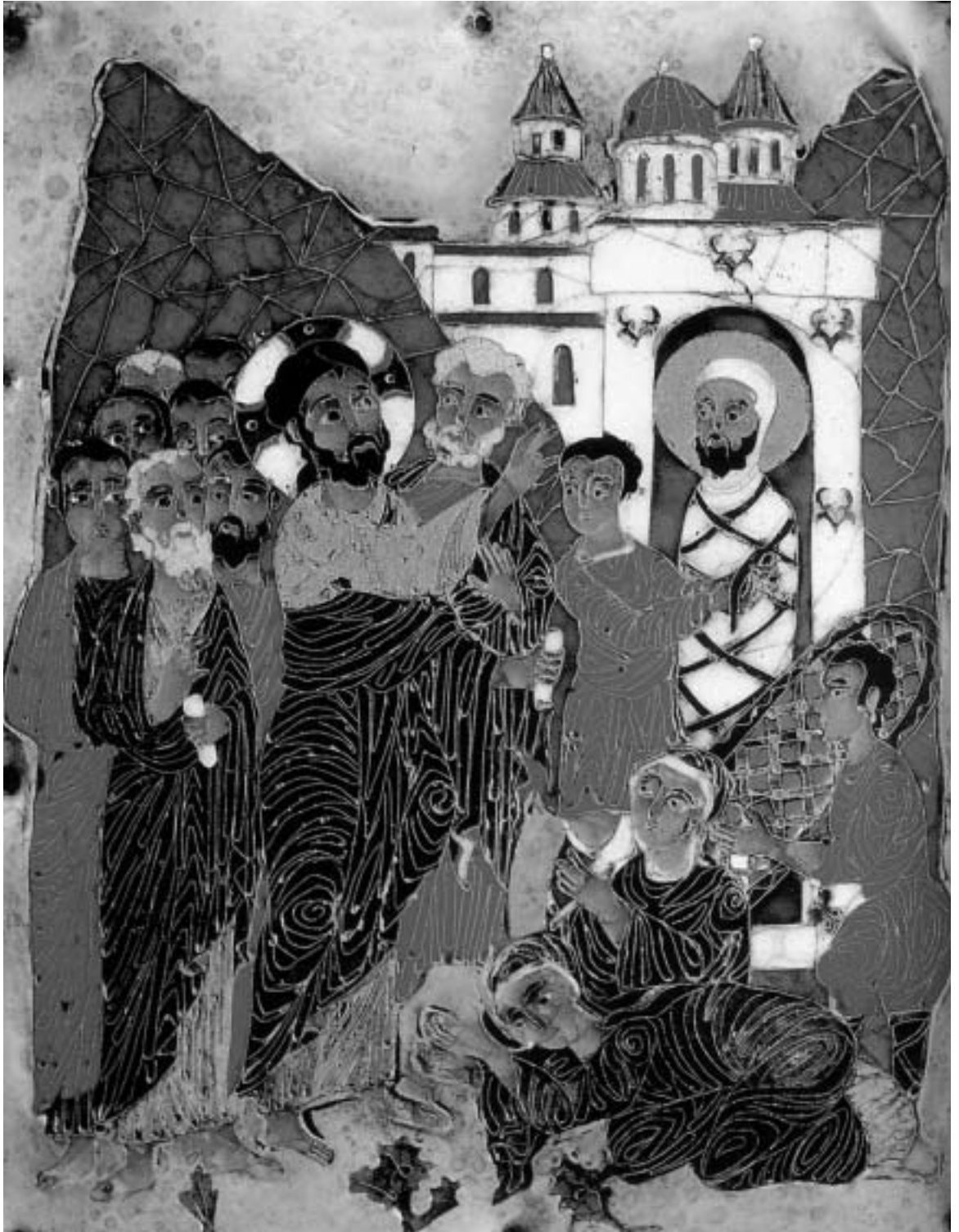

H. Serafim van Sarov (1759-1833), Russische heilige.

Icoon uit 1992 door Philip Girvel (1980), St. Petersburg (Rusland), icoonschilderschool voor kinderen 'Svjatogorie' o.l.v. Rostislav M. Girvel (Foto: R. M. Girvel).

Kinderen geven kleur aan geloven

Informatief boekje bij de kaarten met iconen en sprookjes. Prijs: € 2,50 incl. verzendkosten. Bestellen: T 073-6136471.

Opwekking van Lazarus (12e eeuw), icoon in goud en cloisonné (email in vakjes), Rijksmuseum, Tbilisi (Georgië), uit: I. Reisner, Georgien, Goldenes Vlies und Weinrebenkreuz, Verlag Der Christliche Osten, Würzburg, p. 60.

Geloof je dat?

Op Lazaruszaterdag, de zaterdag voor Palmzondag, wordt in de Byzantijnse liturgie de opwekking van Lazarus gevierd. Johannes 11, 1-54 verhaalt hoe Lazarus, wiens naam 'God heeft geholpen' betekent, door Jezus uit de doden werd opgewekt.

Het verhaal vertelt dat Jezus veel hield van Marta en Maria en hun broer Lazarus die in Betanië woonden. Toen Jezus hoorde dat Lazarus ziek was, bevond hij zich aan de andere kant van de Jordaan. Het bevreemdt te lezen dat Jezus ondanks zijn liefde voor Lazarus toch twee dagen bleef wachten voordat hij naar hem op weg ging. Terwijl Maria en Marta hun hoop op Jezus hadden gesteld - Hij zou Lazarus wel genezen - wacht Jezus en merkt alleen op: Deze ziekte is niet ten dode, maar tot eer van God, opdat de Zoon van God verheerlijkt wordt. Zo aan het begin van dit verhaal een onbegrijpelijke uitspraak, maar aan het einde licht de betekenis ervan helder op.

Wanneer Jezus dan eindelijk in Betanië aankomt, hoort Hij van Marta, die hem tegemoet gesnel is, dat Lazarus al overleden is en "al vier dagen" in het graf ligt. Het verdriet van Marta om het overlijden van haar broer is duidelijk in haar woorden te horen, maar ook de kracht van haar geloof: "Als u hier was geweest, Heer, zou mijn broer niet gestorven zijn. Maar zelfs nu weet ik dat God u alles zal geven wat u vraagt"¹. Maria zal later

herhalen: "Als u hier was geweest, Heer, zou mijn broer niet gestorven zijn", maar bij haar ontbreekt wat Marta wel heeft: het geloof in de kracht van God en het vertrouwen in Jezus. Dat ergert Jezus, evenals het gewee- klaag van "de Joden die bij haar waren". Weeklacht zonder geloof dat God zelfs door de dood heen alles nieuw kan maken, stuit bij Jezus op ergernis.

De openheid en het geloof dat Marta uitspreekt, maken een geloofsgesprek tussen Marta en Jezus mogelijk. Marta gelooft, door haar verdriet heen, dat Jezus de opstanding en het leven is, de messias, de Zoon van God. Het is dit geloof dat leven brengt, door de dood heen. Wie gelooft zal nooit sterven. Op dit geloof komt het aan. Jezus vraagt het nog eens expliciet aan haar: "Geloof je dat, Marta?". En Marta bevestigt haar geloof, ondanks haar gebrokenheid; "Ja Heer, ik geloof dat u de messias bent, de Zoon van God".

Het verhaal van Lazarus stelt ook aan ons deze vraag: Geloof je dat Jezus de opstanding en het leven is? Geloof je dat de kracht van God sterker is dan de dood? Geloof je dat God je zo zeer liefheeft dat Hij de dood en alles wat daaraan verwant is, teniet doet en je opnieuw tot leven wekt? En ook nog: geloof je dat, niet alleen

wanneer alles goed gaat, maar ook wanneer de duisternis je omhult en je geen leven meer waarneemt, geen perspectief op vernieuwing?

Opvallend is dat het Marta is aan wie een bevestiging van haar geloof gevraagd wordt, terwijl het om Lazarus gaat. "Wie in mij gelooft zal nooit sterven", zei Jezus. Gaat het dan niet om het geloof van Lazarus? Kennelijk bevat het geloof van een ander, in dit geval Marta, de kracht om leven te schenken aan wie in dood en duisternis is. Het geloof in Jezus als de opstanding en het leven schenkt daardoor niet alleen aan onszelf het leven, maar ook aan hen die wij liefhebben en die geen perspectief op leven meer zien. Beseffen wij de kracht die in ons geloof besloten ligt?

Het verhaal van de opwekking van Lazarus lijkt bij een eerste lezing een heel intiem verhaal van een klein groepje mensen dat treurt om het verlies van een dierbare. Bij tweede lezing echter wordt duidelijk dat in het verhaal hoop en toekomst besloten ligt voor heel de mensheid. Het gebed dat Jezus tot zijn Vader richt bij de opening van het graf opent dat perspectief op heel de mensheid. "Vader, ik dank u dat u mij hebt verhoord. U verhoort mij altijd, dat weet ik, maar ik zeg dit ter wille van al die mensen hier, opdat ze zullen geloven dat u mij gezonden hebt." Hij weet dat het nieuwe leven dat mensen in het geloof toevloeit, alleen ontvangen kan worden door het geloof in Hem als de door God gezonden mes-

¹Bijbelcitataten: NBV, © NBG 2004, tenzij anders aangegeven.

sias, de opstanding en het leven. Zonder dat geloof blijven mensen steken in de weeklacht om het ondervonden leed, zoals Maria. Verdriet krijgt dan de kans om te stollen en in de weg te staan, om de mogelijkheid op nieuw leven uit te sluiten. Het vraagt nogal wat om door verdriet, lijden en onmacht heen, in ons persoonlijk leven maar ook in het leven van anderen - dichtbij en ver weg - het perspectief op leven en toekomst te blijven zien en niet te verdrinken in de duisternis en ermee ten onder te gaan, tot in de Hades. Maar doorleefd verdriet, tot op de bodem, kent ook een tegenkracht, zo maakt dit verhaal duidelijk. In psalm 23 wordt dat aldus verwoordt: "Moest ik gaan door het dal van de schaduw des doods, kwaad zou ik niet vrezen"². Voor wie gelooft is de dood het einde niet. Jezus zelf is de mens tot

opstanding en nieuw leven, niet alleen de hoop die in ons leeft, maar ook het geloof dat ons drijft. Wie in dat geloof blijft, ondanks het lijden, bevestigt de verbondenheid met de God die leven schenkt, over de dood heen.

Het einde van het verhaal draagt de dreiging in zich van het naderende einde van Jezus. Het zal niet lang meer duren voordat Hijzelf de dood zal vinden. Zo vormt het verhaal van Lazarus een voorafschaduw van de dood en de opstanding van Jezus zelf. Met Pasen vieren we de verrijzenis van Christus, die met name in het christelijk Oosten haast paradoxaal wordt uitgedrukt door zijn 'nederdaling ter helle' (zie icoon op cover). De verrijzenis-icoon vormt een uitdrukking van Jezus' overwinning op de dood. Jezus is op deze icoon omgeven door een mandorla, een rond of ovaal aureool,

dat met name voorkomt op Christus-voorstellingen na zijn Verrijzenis. Deze mandorla is een symbool van de goddelijke heerlijkheid. Met een Schrifrol in de ene hand, tilt Jezus met de andere hand Adam, symbool voor de gehele mensheid, uit het graf om hem tot leven te brengen. Het verhaal van Lazarus laat zien dat het door het geloof in Jezus als de messias mogelijk is door de dood heen tot nieuw leven te worden opgewekt. "Moest ik gaan door het dal van de schaduw des doods, kwaad zou ik niet vrezen".

Hanneke Arts-Honselaar

De theologe Hanneke Arts-Honselaar promoveerde op een proefschrift over Hadewijch en is medewerkster publiciteit van de Katholieke Vereniging voor Oecumene. Ze werkt mee aan de totstandkoming van het tijdschrift Pokrof.

Als mens hebt Gij gehuild, *
Gij hebt gebeden tot de Vader. *
Gij hebt die Gij liefhad: *
Lazarus, al drie dagen dood, *
geroepen en doen opstaan *
uit de Hades, Heer. *
Daarom roepen wij tot U: *
'Neem aan de lof, o Christus God, *
die wij zo vrij zijn U te brengen *
en maak ons allemaal *
uw grote heerlijkheid waardig.

[Deel uit hymne, Lazaruszaterdag, vert. uit Grieks: L. van Leijsen]

²Willibrordvertaling, Katholieke Bijbelstichting, Boxtel, 1975

De oude Jordaanse hoofdstad As-Salt, met op de voorgrond een kerkgebouw.

(Foto: archief Murre-van den Berg)

Conservatie en bloei Christenen in Jordanië

Eeuwenoude resten van kerkgebouwen in het Westen van het huidige Jordanië wijzen op de zeer oude wortels van het nog altijd daar bestaande christendom. Heleen Murre-van den Berg was ter plaatse en vertelt over het recente verleden en de huidige situatie van de Jordaanse christenen.

Veel toeristen naar Jordanië maken een korte stop in het stadje Madaba, niet ver ten westen van de hoofdstad Amman. Ze verwijlen een half uurtje bij een van de beroemste mozaïeken van de Levant: de zesde-eeuwse pelgrimskaart van het Heilige Land in de Sint-Joriskerk. Op deze kaart zijn grote delen van het huidige Israël/Palestina, Egypte en Jordanië te zien, met daarop aangegeven alle bekende christelijke pelgrimsplaatsen van die tijd. Jeruzalem bevindt zich in het centrum van de kaart, met daaromheen de Dode Zee, de Jordaan, het Meer van Galilea, Jericho en delen van westelijk Jordanië. De kaart wijst op de belangrijke rol die de stad Madaba in de vroegchristelijke pelgrimage speelde, als tussen-

stop op de route die vanuit de oostelijke delen van het Romeinse Rijk via de berg Nebo naar Jericho naar Jeruzalem leidde. Resten van vele kerken in dit deel van Jordanië laten zien dat het christendom hier in de vroegste periode overal aanwezig was.

Modern Madaba

Een wat langer verblijf in Madaba maakt snel duidelijk dat het christendom hier ook vandaag niet weg te denken is. Vele kerken zijn in het centrum en de buitenwijken van de stad te vinden, variërend van de Grieks-orthodoxe Kerk tot de Zevendags Adventisten. Anders dan de oppervlakkige bezoeker zou denken, is het christendom hier pas weer in de late decennia van de

negentiende eeuw terruggekeerd, nadat christenen uit de zuidelijke stad Kerak een nieuwe woonplaats zochten. Zij herbouwden Madaba tot een belangrijk christelijk centrum en zorgden, samen met katholieke missionarissen, voor hernieuwde aandacht voor de oude pelgrimsplaatsen in de omgeving. Daaronder was niet alleen de beroemde kaart, maar ook de berg Nebo, waar ook resten van een oude kerk met mozaïeken werden teruggevonden. Nog in 1994, direct volgend op de vrede tussen Israël en Jordanië, werd het pelgrimsoord 'Bethanië over de Jordaan' herontdekt, de oostoever waar Johannes gedoopt zou hebben. In het jaar 2000 bezochten onder andere de net gekroonde Jordaanse koning Abdullah en paus Johannes Paulus II deze plaatsen, waardoor ze snel in de publieke belangstelling kwamen. Het meest opvallende is de belangrijke rol die de veelal christelijke bewoners van Madaba spelen in de exploitatie van deze hernieuwde vorm van religieus toerisme: een belangrijk deel van de infrastructuur, van hotels en musea tot snuisterijen, is in hun handen.

Christenen in Jordanië

De grote variëteit aan christelijke denominaties die in Madaba te vinden is, is kenmerkend voor het christelijk leven in Jordanië. In de tweede helft van de 19e eeuw begonnen de westerse invloeden die in Palestina de kerkelijke kaart veranderd hadden,

ook in Jordanië zichtbaar te worden. Katholieke en protestantse missies concurreerden met de traditionele Grieks-orthodoxe Kerk. Deze stond toentertijd minder open voor hervormingen op het gebied van de liturgie (gebruik van de Arabische spreektaal) en het pastoraat, voor nieuwe vormen van onderwijs en voor het opzetten van medische voorzieningen, en verloor daardoor vaak leden aan de nieuwe missies. Conflicten tussen verschillende groepen van Grieks-orthodoxe christenen, vooral die tussen verschillende stammen, hebben waarschijnlijk ook een rol gespeeld in bekerings van deze Orthodoxen tot het katholicisme.

De christelijke gemeenschap van Jordanië is in de tweede helft van de twintigste eeuw opnieuw ingrijpend veranderd. In 1948 vluchtten vele Palestijnen, waaronder ook menig christen, naar het toenmalige Jordaanse gebied (d.w.z. inclusief Westelijke Jordaanoever met Oost-Jeruzalem). Een deel daarvan woont nu in de Palestijnse gebieden (Westbank), maar een belangrijk deel daarvan is terechtgekomen in de huidige staat Jordanië. Onder deze Palestijnse christenen waren niet alleen Grieks-orthodoxen en Grieks-katholieken ('melkieten'), maar ook anglicanen en lutheranen. De laatste decennia hebben niet alleen een groei van de evangelicale beweging, en dan vooral van de pinksterbeweging, in Jordanië gezien, maar ook de komst van vele migranten uit andere landen van het Midden-Oosten, onder wie een groot deel christenen. De laatste jaren zijn dat vooral vluchtelingen uit Irak,

van de Chaldeeuwse, Assyrische, Syrisch-orthodoxe en Syrisch-katholieke kerken. Hoewel hun aantallen relatief gering zijn en hun contacten met de rest van de christenen in Jordanië nog beperkt, is het te verwachten dat velen van hen zullen proberen zich definitief in Jordanië te vestigen.

Christelijke bedoeïenen

Het meest opvallende van het christendom in Jordanië is het feit dat de kern daarvan, de christenen die al in de Osmaanse periode in 'Transjordanië' woonden, bestaat uit christelijke bedoeïenenstammen. Samen met de andere bedoeïenenstammen die de islam aanhingen, vormen zij de bewoners van dit randgebied van het Osmaanse Rijk, op de grens van de dichtbevolkte vruchtbare streken en de uitgestrekte woestijnen. Ook de christenen van Kerak behoorden tot deze christenbedoeïenen. In dit gebied werden de sociale en politieke relaties tussen moslims en christenen niet bepaald door al dan niet uitgewerkte vormen van

*Grieks-orthodoxe kerk in Madaba, Jordanië
(Foto: archief Murre-van den Berg)*

het *dhimmi*-statuut, het systeem waarbij christenen als 'volk van het boek' een beschermde en intern-autonome, maar ondergeschikte positie ten opzichte van de moslimmeerderheid innamen. Net als in het Koerdische gebied in Noord-Irak werden de machtsverhoudingen bepaald door federaties van grotere en kleinere stammen. Christelijke stammen sloten zich bij deze federaties aan, die daardoor meestal uit zowel christelijke als islamitische stammen bestonden. Net als bij de Assyrische stammen van Noord-Irak droegen de christelijke mannen wapens en droegen zij bij aan de handhaving van recht en orde in de streek. De verhouding tussen verschillende groepen moslims en christenen werd in deze streken dus vooral bepaald door de hiërarchie van de stamverbanden, niet door religie. De verhuizing van de christenen van Kerak naar Madaba had volgens de bronnen te maken met tribale conflicten die lokaal niet goed meer opgelost konden worden. Hoewel in een moderne staat als Jordanië de oude tribale sociale structuur niet langer allesbepalend is, speelt deze geschiedenis nog steeds een rol. Niet alleen delen de christenen in de trots die de Jordaanse staat uitdraagt over dit tribale verleden, ook is hun aanwezigheid in het leger onbetwist en zijn voor zowel moslims als christenen gelijkwaardige verhoudingen min of meer vanzelfsprekend. Tegelijkertijd leidt deze tribale identificatie soms ook tot problemen, onder andere bij de christenen onderling. Enerzijds omdat oude tribale verschillen nu soms sa-

menvallen met verschillen tussen katholieken en Orthodoxen (waarmee oude conflicten nu als binnen-christelijke conflicten tussen de verschillende confessies kunnen opspelen). Anderzijds maken deze nog steeds sterke tribale loyaliteiten het voor de latere migranten, bijvoorbeeld de Palestijnse en Iraakse christenen, soms moeilijk aansluiting te vinden. Vooral de Palestijnse christenen zijn vaak hoger opgeleid, sterk stedelijk georiënteerd en individualistischer dan de Jordaanse christenen, voor wie de traditionele tribale verbanden nog steeds een fundamentele rol spelen.

Koningshuis en politiek

Opvallend in Jordanië is ook de rol die het Hashemitisch koningshuis speelt. Onder andere door zijn intensieve betrokkenheid bij het *Royal Institute for Inter-Faith Studies* (opgericht in 1994) zorgde prins El Hassan bin Talal ervoor dat interreligieuze dialoog een respectabel onderwerp is, waar islamitische en christelijke leiders actief bij betrokken zijn. Daarbij speelt natuurlijk een belangrijke rol dat het Jordaanse koningshuis, dat met gebruikmaking van een vorm van geleide democratie zelf de touwtjes stevig in handen houdt, ervoor kiest een gematigde koers te varen. Dit geldt niet alleen voor de staatsislam, maar ook voor de politiek, die ondanks de sterke greep van het koningshuis, democratischer is dan in veel andere Arabische staten. Op dit moment zijn het vooral de leden van de Moslimbroederschap die zowel politiek als religieus de koers van het konings-

huis ter discussie stellen. Het is het koningshuis er veel aan gelegen hun invloed zo beperkt mogelijk te houden en daarbij niet alleen de meerderheid van de moslims maar ook de christelijke gemeenschappen aan zich te binden. In de internationale politiek speelt het Jordaanse koningshuis een vergelijkbare rol, waarbij vooral koning Hussein, de vader van de huidige vorst, een belangrijke bemiddelende rol heeft gespeeld tussen Israël en westerse staten enerzijds en de verschillende Arabische staten anderzijds. Dit alles draagt bij aan een politiek klimaat waar christenen, actief in verschillende partijen ter rechter- en linkerzijde, zich redelijk op hun gemak voelen en minder geneigd zijn het land te verlaten.

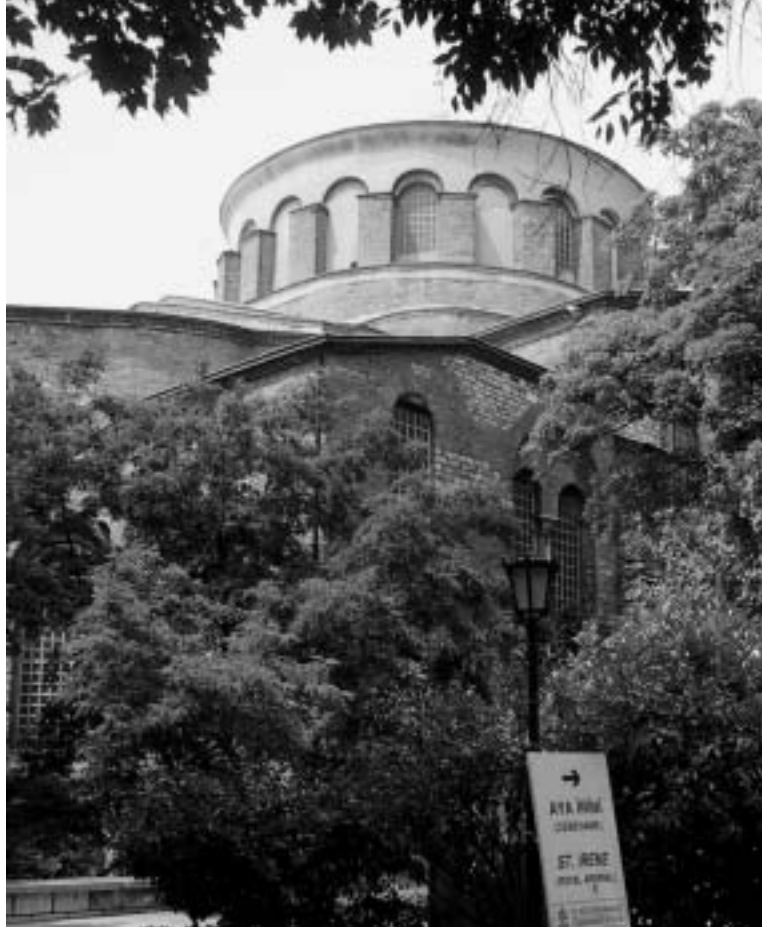
Toekomstperspectieven

Zoals overal is ook in Jordanië de positie van minderheden in grote mate afhankelijk van de politieke stabiliteit van het land. Meer dan in de meeste landen van het Midden-Oosten, heeft Jordanië een traditie van zulke stabiliteit opgebouwd. Deze stabiliteit is niet alleen te danken aan het koningshuis dat een grote mate van respect en waardering heeft afgedwongen, maar ook aan de egalitaire tribale samenleving die aan de Jordaanse staat ten grondslag ligt. Dit betekent dat voor een kleine minderheid als de christenen Jordanië veel mogelijkheden biedt om op vrijwel alle niveaus van de samenleving en de staat te participeren. Daardoor zijn ook de lange-termijn vooruitzichten hier gunstiger dan op de

meeste andere plaatsen in het Midden-Oosten. Wel lijkt ook in Jordanië het aantal christenen relatief gezien licht af te nemen. De belangrijkste reden hiervoor is het lagere geboortecijfer van de christenen, dat niet alleen voortkomt uit andere ideeën over gezinsvorming, maar ook uit een gemiddeld hogere levensstandaard en hoger opleidingsniveau. Christelijke migratie uit Jordanië is veel minder sterk dan uit omliggende landen als Israël en Palestina.

Direct verbonden met de politieke stabiliteit van Jordanië, is het belang dat dit koninkrijk hecht aan westerse bezoekers. Niet in het bezit van grote hoeveelheden natuurlijke hulpbronnen, is de economie in grote mate afhankelijk van toerisme, pelgrimage en de aanwezigheid van internationale organisaties in de hoofdstad Amman. In dit deel van de economie spelen christenen een belangrijke rol. Niet alleen door hun bijdrage aan de toeristische infrastructuur, maar juist door zich als hoeders van de christelijke heilige plaatsen op te werpen en te laten zien dat deze plaatsen niet alleen in het verleden van christelijke presentie getuigen. In Madaba is bij uitstek te zien hoe de actieve inzet van lokale christenen, in samenwerking met westerse missionarissen en wetenschappers (van bijbelwetenschappers tot archeologen en historici), kan leiden tot conservatie van de oude pelgrimsplaatsen én tot bloei van de lokale zeer gemengde gemeenschap van moslims en christenen van allerlei soort.

Heleen Murre-van den Berg

Istanbul: de voormalige Irenekerk, een belangrijke Orthodoxe kerk in het oude Constantinopel waar Nikolaos Kabasilas woonde en werkte. (Foto: L. van Leijssen)

direct op het altaar geplaatst?’, ‘Waarom wordt niet een heel brood aanbeden, maar slechts een deel?’

Door de hoofdstukken heen wordt de liturgie deel voor deel gevolgd en becommentarieerd, in een zeer begrijpelijke taal. Op enkele bijzondere onderwerpen wordt uitvoeriger ingegaan: het offerbegrip, de gebeden over de Gaven - in de zin van de *anafora* -, en de slotgebeden.

We hebben hier natuurlijk niet een uitzonderlijke, eigenzinnige opvatting over de liturgie. Wat Kabasilas over de liturgie schrijft, wijkt niet af van de officiële leer. Maar elke benadering van dit onderwerp heeft weer haar eigen invalshoek. Wij richten ons hier op wat voor Kabasilas het belangrijkste is.

Het offer

De Uitleg begint met een samenvatting van waar het in de Goddelijke Liturgie om gaat: “In de viering van de heilige mysteriën is de belangrijkste handeling de verandering van de offergaven, die het lichaam en bloed van God worden; het doel is de heiliging der gelovigen, die door deze mysteriën de vergeving van hun zonden ontvangen, het koninkrijk Gods beërven en alles wat dat inhoudt.”

Vervolgens beschrijft en becommentarieert Kabasilas de voortgang van de Liturgie. Het veelgeprezen Zeventiende Hoofdstuk, in het midden van het boek, bevat de kern: ‘Over de consecra-

“Een juweel voor de Kerk van Christus” Nikolas Kabasilas over de Liturgie

In het vorige artikel hebben we ons meer in algemene zin met de figuur van Nikolaos Kabasilas (14e e.) beziggehouden. Hieronder hebben we aandacht voor zijn beroemde ‘Uitleg van de Goddelijke Liturgie’. Dolf Bruinsma behandelt de hoofdpunten uit dit belangrijke werk van deze Byzantijnse ‘christelijke humanist’ en Orthodoxe mysticus.

Het bij ons bekendste geschrift van Kabasilas is dat over de Goddelijke Liturgie, in het Grieks *eis tèn theian leitourgian*. Het is uitgegeven in *Sources chrétiennes* (Editions du Cerf), met de oorspronkelijke Griekse tekst en een vertaling in het Frans.

Het boek over de liturgie

Het boek bestaat uit 53 korte hoofdstukken, onderverdeeld in paragrafen, waarvan de titels in hun directe probleemstelling aan die in sommige Amerikaanse schoolboeken doen denken:

‘Waarom worden de Gaven niet

tie van de gaven en de genade-handelingen die eraan vooraf gaan.’ Zijn speculatie over het offerbegrip gaat op bijna scholastieke wijze. In die zin, zo wordt wel eens gezegd, is hij geen typisch Byzantijnse schrijver.

Nadat de priester persoonlijk lof en dank heeft gebracht aan de Heer en zijn verlossingswerk heeft genoemd, vertelt hij het verhaal van het Laatste Avondmaal. Hij herhaalt de woorden die Jezus heeft gesproken, en smeekt om de verandering van de Gaven, doordat ze de Geest mogen ontvangen. Na deze woorden zijn de Gaven geconsacreerd. Het lichaam van de Gekruisigde ligt op tafel. Het offer, de transformatie, staat op de voorgrond. De eucharistie heeft een trinitair karakter - ook de H. Geest wordt aangeroepen, en er is geen breuk tussen de woorden van Christus en het gebed tot de H. Geest.

Dan is de vraag in Hoofdstuk 28: *‘Hoe zijn we verzekerd van wat we geloven?’* Het is het hoofdstuk over de werking van de Geest. Christus zelf heeft ons gezegd dit tot zijn gedachtenis te doen. Als hij ons de macht ertoe niet zou geven, had hij dit niet gezegd. Het is de Geest die die macht geeft, die consacreert door de handen en de woorden van de priester. Onzichtbaar is de Geest altijd met ons, zoals Christus dat is in de geconsacreerde gaven. Het offer wordt steeds herhaald - Christus is priester tot in eeuwigheid.

De gaven worden eerst aan God de Vader toegewijd - zoals Christus, zelf offer, vanaf de aanvang was toegewijd aan God de Vader. Door de kruisiging - de offerdood

- is de scheiding tussen God en mens opgeheven. Het offer betekent het mysterie van het verlossingswerk van Christus. In de liturgie wordt zijn heilswerk uitgebeeld en degenen die er aan deelnemen worden geheiligd.

Het offer vindt tijdens de Eucharistie nog steeds plaats, in navolging van de woorden: “Doe dit tot mijn gedachtenis.” “Dit” heeft betrekking op de gehele ritus. Met het herhalen van Christus’ woorden wordt de transformatie van de Gaven in de gefolterde en gekruisigde Meester afgesmeekt in Kabasilas’ visie. Zo blijft Christus zich offeren en is hij priester tot in de eeuwigheid. Bij de consecratie roept de priester niet de Zoon aan, maar de Vader, want Christus voltrekt het offer niet als mens, maar als God. De kruisiging was de wil van de Vader.

Omdat het lichaam van Christus onsterfelijk is, kan de kruisiging niet herhaald worden.

Het offer geschiedt op het moment van de consecratie en is werkelijk. Het lam wordt geofferd, het brood wordt geheiligd en wordt offer: het lichaam van Christus. In de consecratie geschiedt het offer door de verandering van het brood. De Gaven zijn geheiligd, en heiligen op hun beurt de deelnemers.

De epiclese

Berucht uit de geschiedenis van de betrekkingen tussen Oost en West is de controversie rondom de epiclese. Het blijft altijd een wat vreemde affaire, die als steen des aanstoots goeddeels is verdwenen. Was het in die tijd dan wel een belangwekkend strijdpunt, berustte het niet meer op

misverstanden en competentiekwesties?

De epiclese is het gebed dat wordt uitgesproken na de instellingswoorden, en waarin wordt gebeden dat God zijn heilige Geest mag doen neerdalen om brood en wijn in lichaam en bloed te veranderen. In de Latijnse ritus bestaat (ook nu) nog een dergelijk gebed: *supplices te rogamus* (“Wij vragen U smekend...”, zie kadertje), waarin gevraagd wordt dat de geconsacreerde Gaven door de engelen naar het hemelse altaar worden gebracht. Het gebed was ooit uitgebreider, en had dezelfde functie als de epiclese, tot het werd ingekort toen de instellingswoorden steeds belangrijker waren geworden.

In het Oosten bleef men de epiclese belangrijk vinden, hoewel het vaag bleef of men het gebed van essentieel belang vond, of dat het werd beschouwd in samenhang met de instellingswoorden.

Kabasilas over de epiclese

In het Negenentwintigste Hoofdstuk, gaat Kabasilas in op de controversie. Zijn standpunt is eerder verzoenend dan streng Orthodox.

De Latijnen, aldus Kabasilas, zeggen dat na de instellingswoorden verder geen gebeden meer nodig zijn om de verandering te bewerkstelligen. De Gaven zijn door de Heer geconsacreerd. Toegevoegde gebeden, die weer brood en wijn noemen, getuigen dan van een slecht geloof, of zijn overbodig. Zo worden de institutiewoorden tot iets onzekers, afhankelijk van het onzekere menselijke gebed. Want het is

niet zeker of het gebed wordt verhoord. Aldus de Latijnen, in de weergave van Kabasilas.

In diezelfde weergave: de Latijnen verwijzen naar Johannes Chrysostomus, die de instellingswoorden vergelijkt met het oudtestamentische: “Gaat heen en vermenigvuldigt u”. Ook dan, betoogt Kabasilas, gelden de woorden van de Heer als oorzaak, maar de mensen moeten er gevolg aan geven. Het mysterie wordt voltrokken door de priester, de handelingen en het gebed. Het gebed betekent niet dat de mens al of niet op zichzelf vertrouwt, maar dat hij vertrouwt op God. Het gebed drukt uit dat we rekenen op de macht van God, omdat die ons beloften heeft gedaan. Zelfs na de dood van Christus blijven geloof en gebed nodig.

“Doe dit tot mijn gedachtenis” wil zeggen dat dit steeds door ons gebeurt. In de Chrysostomusliturgie wordt aan de betrokkenheid van de mens een grotere betekenis verleend.

‘Supplices te rogamus’

Dan, in Hoofdstuk 30, constateert Kabasilas dat de Latijnen een dergelijk gebed hebben: het *supplices te rogamus*: dat engelenhanden de gaven mogen brengen naar het hemelse altaar (zie kader). Moeten de Gaven letterlijk naar de hemel worden gebracht? Waarom dan? Christus is al in de hemel, en hij is ook bij ons, want hij is God. Of geloven de Latijnen dat niet? Of moeten we eronder verstaan dat de Gaven nóg heiliger worden? Dat zou oneerbiedig zijn.

De Latijnen weten dus wel dat bij de consecratie brood en wijn

Supplices te rogamus

Wij vragen U smekend, almachtige God: beveel dat deze [Gaven] door de handen van uw heilige Engel op uw altaar in den hoge gebracht mogen worden, in het zicht van uw goddelijke majesteit, opdat, wanneer wij door deze deelname aan het altaar het geheiligde Lichaam en Bloed van uw Zoon zullen ontvangen, wij vervuld mogen worden met elke hemelse zegening en genade.

hun weg nog niet hebben gevonden. Een engelenhand is nog nodig.

Alles gebeurt door Christus, hij bemiddelt en heiligt. Hij is priester, offer en altaar in één.

Er wordt gevraagd dat de Gaven naar het altaar worden gebracht, zonder van plaats te veranderen, want het altaar heiligt de Gaven. Terwijl wij vragen dat de Geest de Gaven zal heiligen. Dus de Latijnen vragen hetzelfde als wij. Alleen enkele nieuwlichters laten dit gebed weg, aldus Kabasilas.

De priester en de gelovigen

De priester, gelijk de profeet, vertelt niet, maar laat zien. Hij vertegenwoordigt ons, is onze bemiddelaar, en in onze naam vraagt en smeekt hij; hij nodigt ons uit en roept ons op. Maar dé priester is Christus. Een mens alleen zou dit nooit allemaal kunnen doen. Het is mogelijk dat de priester onwaardig is, maar wij weten dat niet altijd. Daarom blijven de Gaven Gode welgevallig. De genade heiligt, de priester zelf niet. Hij handelt niet zelf, hij spreekt alleen de woorden uit.

Wij, onwaardig de Gaven te ontvangen, worden waardig gemaakt door Christus. Wij zijn

niet alleen denkend, maar ook ziende, niet alleen lerend, maar ook schouwend. We bieden ons aan, en krijgen er het leven voor terug. We zien, maar niet alleen met onze ogen. Als we de Gaven aanbieden, smeken we om de genade van de Heer.

Het smeken is er pas in laatste instantie. Allereerst prijzen wij, daarna uiten wij onze dankbaarheid, verder belijden wij en tenslotte komen we met de vraag van de veroordeelden die goedheid verwachten: de vraag om ontferming.

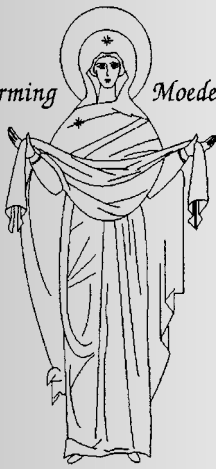
Als we dit vragen, zijn we allereerst in vrede, met anderen en met onszelf. De zekerheid waarmee we vragen, wordt gesteund door Gods aanvaarding, de eenheid van het geloof en de overbrenging door de Geest.

Onze lichaamshouding is staande: klaar voor de strijd, en: als dienaren, smekelingen. Door de lezingen zijn wij gezuiverd en voorbereid. “Doe dit tot mijn gedachtenis” geeft ons de kracht van de Geest.

Kabasilas schreef zijn *Uitleg* in een tijd dat de Byzantijnse liturgie haar hoogste punt van ontwikkeling had bereikt. De uitleg geeft hij aan de hand van de teksten van de liturgie en verder bevat het geschrift veel theologie. De argumenten komen voornamelijk uit de Bijbel, met name uit de Brief aan de Hebreeëen, en bewegen zich rondom het offerbegrip. “Een juweel voor de Kerk van Christus”, aldus patriarch Gennadios Scholarios, een eeuw later.

Dolf Bruinsma

Bescherming Moeder Gods

Katholieke Oosterse Liturgievieringen April - mei 2007

Amsterdam

Occohofje, Nieuwe Keizersgracht 94

Delft

Oude Delft 18

's-Gravenhage

Raamweg 42, 2596 HN

Eindhoven

Eikenburg, Aalsterweg 289

Haarlem

Janstraat 41

's-Hertogenbosch

Catharinakerk, Kruisbroederhof 4,

Maastricht

Kapel Zorgcentrum Amby
Achter de Hoven 25, 6225 EK

Nijmegen (BG)

Dobbelmannweg 3, tel. 024-3233503

Nijmegen (NBK)

Titus Brandsma-gedachteniskerk (voormalige Jozefkerk), Stijn Buysstraat

Rotterdam

Kerk van de Missionarissen van het H. Hart, Karel Doormanstraat 337

Tilburg

Klooster MSC, Bredaseweg 204,
tel. 013-4672994

Utrecht (BG)

Kapel Gezondheidscentrum Lombok,
Ingang Jan Pieterszoon Coenstraat 60

De illustraties op de kaft:

Voorzijde: Nederdaling ter helle (Verrijzenis),
hedendaagse icoon.

Achterzijde: Christus Pantokrator
(‘Albeheerser’).

(Iconen en foto's: G. Hüsstege)

Amsterdam: (Byzantijnse Gemeenschap)

Zondag 8 april, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Alle diensten van de Byzantijnse Gemeenschappen (BG) in het land zijn onder voorbehoud. Voor verdere informatie: www.pokrof.nl of het desbetreffende secretariaat.

Delft: (BG)

Zondag 13 mei, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Eindhoven: (BG)

Zondag 1 april, 11 u: Goddelijke Liturgie.

Maandag 9 april, 11 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 6 mei, 11 u: Goddelijke Liturgie.

Enschede: (BG)

Zondag 13 mei, 10 u: Goddelijke Liturgie, in St. Jakobus de Meerdere-kerk, Oude Markt 1.

's-Gravenhage: (BG)

Zondag 1 april, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Woensdag 4 april, 20 u: Liturgie van de Voorafgewijde Gaven.

Donderdag 5 april, 10 u: Vespers en Basiliusliturgie; 20 u: Dienst Twaalf Evangelien.

Vrijdag 6 april, 14.30 u: Vespers en Graflegging.

Zaterdag 7 april, 8 u: Vespers en Basiliusliturgie.

Zaterdag 7 april, 19 u: Processie, paasmetten, Goddelijke Liturgie, aansluitend paasontbijt, in Thomaskerk (voorheen Paaskerk), Harmelenstraat 108.

Zondag 8 april, 12 u: Goddelijke Liturgie bij Hongaarse gemeenschap, St. Liduinakerk, Koningin Sophiestraat 39.

Zaterdag 14 april, 9.30 u: Goddelijke Liturgie.

Zaterdag 21 april, 19 u: Vesper.

Zondag 22 april, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Zaterdag 19 mei, 9.30 u: Goddelijke Liturgie.

Zaterdag 26 mei, 19 u: Vesper.

Zondag 27 mei, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Haarlem: (BG)

Zaterdag 12 mei, 19.30 u: Goddelijke Liturgie.

's-Hertogenbosch: (Johannes van Damascusgemeenschap)

Iedere zondag 10.15 uur: Goddelijke Liturgie; soms bij afwezigheid van een priester Metten i.p.v. Goddelijke Liturgie.

Bijzondere diensten:

Zondag 1 april, Palmzondag, 10.15 u: Wijding en uitleiding van de palm- en wilgentakken, gevolgd door Goddelijke Liturgie van Johannes Chrysostomus.

Maandag 2 april, 19.30 u: Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde Gaven.

Dinsdag 3 april, 19.30 u: Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde Gaven.

Woensdag 4 april, 19.30 uur: Dienst van Zalving en Gebed (Boetedienst).

Donderdag 5 april, Witte Donderdag, 17 u: Vespers en Basiliusliturgie ter gedachtenis aan het Laatste Avondmaal; 20 u: Dienst van de Twaalf Evangelien (lijdens-geschiedenis in twaalf lezingen).

Vrijdag 6 april, Goede Vrijdag, 15 u: Vespers gevolgd door de Graflegging; 19 u: Metten van de Klaagzangen bij het Graf en processie met het Epitafion.

Zaterdag 7 april, Paaszaterdag, 's morgens: *geén dienst.*

Zaterdag 7 april, Paaszaterdagavond, 22 u:

Paasnachtviering: overbrenging Epitafion naar altaar; ontsteken van paaskaars, Paasevangelie, feestelijke Paasnachtmetten en Goddelijke Liturgie van Johannes Chrysostomus. Aan het einde zegening van de meegebrachte paasmandjes. Na afloop gezellig samenzijn.

NB Paasmorgen en Tweede Paasdag: géén vieringen.

Zondag 15 april: Tweede Zondag van Pasen -

Thomaszondag, 10.15 u: Mettendienst.

Zondag 22 april: Derde Zondag van Pasen - Zondag van de Balsemdragende Vrouwen, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 29 april: Vierde Zondag van Pasen - Zondag van de Lamme Man, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 6 mei: Vijfde Zondag van Pasen - Zondag van de Samaritaanse Vrouw - Zondag voor de Oosterse Kerken, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 13 mei: Zesde Zondag van Pasen, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Donderdag 17 mei: Hemelvaart, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 20 mei: Zevende Zondag van Pasen - Gedachtenis aan de Vaders van het Eerste Oecumenische Concilie te Nicea, 10.15 u: Mettendienst.

Zondag 27 mei, Pinksteren, 10.15 u: Goddelijke Liturgie. Na de Liturgie de Knielgebeden.

Voor verdere informatie over de diensten: www.byzantijnssekapel.nl of mev. Myrjam Corsten, tel. 073-6148508.

Hilversum: (Utrechts Byzantijns Koor)

Zondag 20 mei, 10 u: Goddelijke Liturgie in parochie O.L.Vrouw. Koninginneweg 40.

Voor informatie over Utrechts Byzantijns Koor: www.utrechtsbyzantijnskoor.nl

Kerkdriel: (Tilburgs Byzantijns Koor)

Zondag 15 april, 11 u: Goddelijke Liturgie in St. Martinusparochie, Kerkstraat.

Maarsse: (UBK)

Zondag 29 april, 10 u: Goddelijke Liturgie in H.Hartkerk Breedstraat 1.

Maastricht: (BG)

Zondag 15 april, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Maandag 28 mei, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Nijmegen: (BG)

Zaterdag 21 april, 19 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 26 mei, 19 u: Goddelijke Liturgie.

Nijmegen: (Nijmeegs Byzantijns Koor)

Zaterdag 7 april, 23.30 u: Hoogfeest van Pasen: Paaswake, processie, Goddelijke Liturgie.

Zaterdag 14 april 19 u: Johannes Chrysostomus-liturgie.

Zaterdag 12 mei, 19 u: Johannes Chrysostomusliturgie.

Zaterdag 26 mei, 19 u: Vesper voor Pinksteren.

Voor informatie over Nijmeegs Byzantijns Koor: www.cs.ru.nl/~kees/nbk/

Rotterdam: (BG)

Zondag 1 april, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 6 mei, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Rotterdam: (UBK)

Zondag 18 februari, 11 u: Goddelijke Liturgie in de parochie St Hildegardis, Blommersdijksealaan/Hildegardisstraat.

Roosendaal: (BG)

Zondag 29 april, 15 u: Typica, in de O.L.Vrouwe-parochie, Kade 23

Tilburg: (TBK)

Vrijdag 6 april: Goede Vrijdag-viering: voor plaats en tijd, zie *Website van TBK.*

Zaterdag 7 april: Paaswake: voor plaats en tijd, zie *Website van TBK.*

Zondag 20 mei, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Website TBK: www.tilburgsbyzantijnskoor.nl

Utrecht: (BG)

Maandag 2 april, 15 u: Liturgie van de Voorafgewijde Gaven.

Maandag 9 april, 10 u: Goddelijke Liturgie in St. Antoniuskerk, Kanalstraat.

Zondag 27 mei, 10.30 u: Goddelijke Liturgie.

POKROF

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene
athanasius en willibrord

